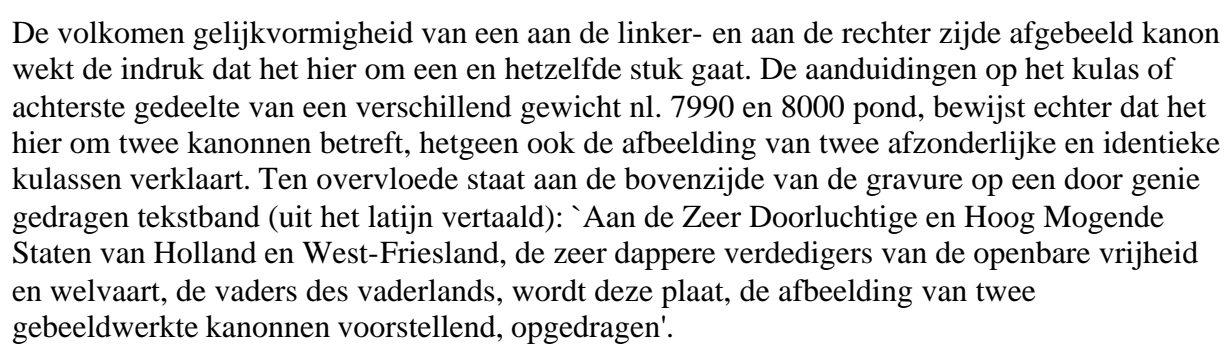

Nederland hale zijn kanonnen terug

De Benningh-kanonnen of de trieste geschiedenis van twee der mooiste bronzen kanonnen ter wereld, welke eens van Nederland waren.

Het museum bezit een zeer fraaie en zeldzame gravure met de afbeelding van twee overdadig versierde kanonnen, waarboven zich een allegorische voorstelling met latijnse tekst en waaronder zich een eveneens in het latijn gestelde tekst bevindt (afb.1). Deze prent werd in 1671 gegraveerd door A. Bloteling naar een gewassen tekening in Oostindische inkt door de bekende schilder en tekenaar Adriaen van de Velde en staat bekend als 'het kanon van Bloteling (1)'.

De volkomen gelijkvormigheid van een aan de linker- en aan de rechter zijde afgebeeld kanon wekt de indruk dat het hier om een en hetzelfde stuk gaat. De aanduidingen op het kulas of achterste gedeelte van een verschillend gewicht nl. 7990 en 8000 pond, bewijst echter dat het hier om twee kanonnen betreft, hetgeen ook de afbeelding van twee afzonderlijke en identieke kulassen verklaart. Ten overvloede staat aan de bovenzijde van de gravure op een door genie gedragen tekstband (uit het latijn vertaald): 'Aan de Zeer Doorluchtige en Hoog Mogende Staten van Holland en West-Friesland, de zeer dappere verdedigers van de openbare vrijheid en welvaart, de vaders des vaderlands, wordt deze plaat, de afbeelding van twee gebeeldwerkte kanonnen voorstellend, opgedragen'.

De decoratie der afgebeelde kanonnen is zo overdadig, dat men geneigd is om deze als technisch onuitvoerbaar te beschouwen; hieronder zal echter worden aangetoond dat men wel degelijk in staat was om bronzen geschut met een decoratie als deze te gieten. Een eerste aanwijzing hiertoe geeft het Latijnse opschrift aan de onderzijde van de gravure, waarvan een gedeelte in vertaling luidt: 'het vrije Gemenebest der Verenigde Nederlanden, welke onlangs onverwachts in de oorlog met Engeland verwickeld, behalve een ontelbare hoeveelheid van andere benodigdheden tot het behoorlijk en gelukkig voeren van die oorlog ook vele duizenden kanonnen van mindere, meerdere en eerste grootte, deels heeft doen kopen, deels in 13 fabrieken op een en dezelfde tijd heeft laten gieten en vervaardigen' en 'twee stukken van de grootste soort (waarvan men hier de getekende en gegraveerde afbeelding ziet) en welke de laatste zijn van de 157 bronzen stukken, die zowel te Lubeck als te Hamburg vervaardigd zijn'.

Wat was de aanleiding tot het uitbesteden van het gieten van niet minder dan 157 kanonnen in Duitsland? Na de vrede van Munster in 1648, welke een einde maakte aan de 80-jarige oorlog, bleef er in verband met de Engelse oorlogen en de talrijke overzeese akties, een zeer grote vraag bestaan naar geschut voor gebruik in vestingen, te velde en op zee. Om daarvan slechts één voorbeeld te geven: toen op 6 juni 1673 de Nederlandse slagvloot ten anker ging op de vlakte van Schooneveld, hadden de 52 grote en kleinere schepen daarvan niet minder dan 3158 kanonnen ter beschikking (2).

Er waren in de 17e eeuw in de Noordelijke Nederlanden zogenaamde 'geelgieterijen' te Amsterdam, Deventer, Enkhuizen, 's-Gravenhage, Groningen, Haarlem, Harderwijk, Hoorn, Kampen, Leeuwarden, Middelburg, Nijmegen, Rotterdam, Utrecht, Zutphen en Zwolle.

Hier goot men, al naar gelang de behoefte, vizzels, gewichten, kandelaars, lichtkronen, ornamenten, beslag voor schepen, kerkklokken en geschut. Mede door het feit dat men in Nederlands Oost-Indië geen geschutgieterijen toestond, was de vraag naar geschut bij de verschillende kamers van de V.O.C. zo groot' dat men dikwijls kanonnen van elkaar moest lenen. Bronzen kanonnen waren bovendien bij regelmatig gebruik aan een relatief grote slijtage onderhevig. Bij het plotseling ontstaan van een zeer grote behoefte aan geschut, konden de Nederlandse gieterijen niet meer hierin voorzien en moest men belangrijke orders in het buitenland plaatsen. In ca. 1660 werd daarom door de Staten van Holland en West-Friesland het gieten van 157 kanonnen aanbesteed bij de klok- en geschutgieters Hermann Benningh te Hamburg en diens zoon Albert Benningh te Lubeck. Verscheidene leden van deze noordduitse familie waren in de 16e en 17e eeuw werkzaam als klok- en geschutgieters. De bekendste waren Hermann, werkzaam van 1647 tot 1668 en Albert, die in ca. 1665 benoemd werd tot stadsgietmeester van Lubeck en die, nadat hij dit ambt in 1668 had opgegeven, in 1690 overleed (3). Vooral van de laatste, die een internationale bekendheid genoot, zijn een aantal klokken en kanonnen bekend, welke uitmunten door een scherp gietsel, goede verhoudingen en een zorgvuldige afwerking.

Deze bij vader en zoon Benningh bestelde kanonnen, waarvan het kontrakt voor de levering werd verlengd in augustus 1667, werden telkens bij de gedeeltelijke oplevering kontant betaald door de Staten van Holland en West-Friesland. Albert Benningh, die meestal grote problemen had met het incasseren van de hem uit binnen- en buitenlandse leveringen toekomende gelden, was hiervoor zeer erkentelijk. Hij gaf daarvan blijk door de laatste twee te leveren kanonnen in 1669 geheel voor eigen rekening te laten voorzien van een zeer rijke decoratie. Als pronkgeschut werd hun doelmatigheid echter zo sterk beïnvloed, dat zij nooit voor krijgsoeleinden zijn gebruikt.

Begin mei van het jaar 1670 werden de beide kanonnen, tolvrij, via Hamburg naar ons land gebracht, waar zij op zware eikehouten en van ijzeren beslag voorziene radaffuiten geplaatst werden vóór de ingang van het Ammunitiemagazijn van Holland aan de Geer te Delft, thans beter bekend als het Armamentarium. Hier oogstten zij zoveel bewondering, dat Adriaen van de Velde de reeds genoemde tekening van hen maakte, waarnaar A. Bloteling de gravure heeft uitgevoerd. Vele generaties Delftenaren en bezoekers van elders moeten de kanonnen hier gezien en bewonderd hebben.

Toen in 1811 keizer Napoleon Delft bezocht, zag hij beide kanonnen daar staan en hij liet deze, niet alleen als krijgstrofee maar ongetwijfeld ook getroffen door hun fraaiheid, overbrengen naar het Hotel des Invalides te Parijs, waar zij werden opgesteld naast o.a. op de Pruisen en Oostenrijkers veroverd geschut. Zij bleven daar staan tot Parijs in 1814 door de verbonden legers werd veroverd. Toen de Pruisen en Oostenrijkers echter het door de Fransen buitgemaakte geschut weer naar hun land terugbrachten, eigenden zij zich ook de beide aan Nederland toebehorende kanonnen toe, louter op grond van hun Duitse herkomst, zonder dat hiertegen door de Nederlandse regering werd geprotesteerd. Sedert die tijd tot aan het einde van de tweede wereldoorlog heeft hierdoor het ene kanon in het Zeughaus te Berlijn en het andere in het Heeresmuseum te Wenen gestaan.

Een vergelijking tussen deze beide kanonnen heeft aangetoond dat zij in vorm en decoratie volkomen aan elkaar gelijk zijn; dit kan verklaard worden doordat hun gietvormen zijn gemaakt met behulp van één gesneden houten model (4). Zij behoren tot het zwaarste toen in gebruik zijnde geschuttype, de 'kartuin', dat een massieve en ronde ijzeren kogel van 48 pond

kon afschieten. Hun lengte bedraagt 341 cm en hun kaliber is 18.8 cm. Er is een nagenoeg te verwaarlozen verschil in gewicht: het exemplaar in Wenen weegt 7990 oude ponden of 3948 Nederlandse ponden en dat te Berlijn 8000 oude ponden of 3952 Nederlandse ponden. Dit geringe verschil in gewicht moet te wijten zijn aan afwijkingen bij het uitboren der lopen. Van de affuiten weten wij dat het exemplaar te Wenen deze in 1846 nog wel en 1884 niet meer bezat; waarschijnlijk was in die periode de conditie daarvan zo slecht geworden, dat het de zware loop niet meer kon dragen. Het kanon te Berlijn werd in 1937 nog gefotografeerd rustend op een radaffuit, maar het valt te betwijfelen of dat het oorspronkelijke was. Uit de in dit artikel afgebeelde foto van het kanon te Berlijn (afb. 2 t/m 6) blijkt hun technische perfectie en de artistieke volmaaktheid van hun decoratie nog beter dan uit de gravure.

Voor een beschrijving van de belangrijkste delen van hun decoratie moet men gebruikmaken van een sedert de 16e tot omstreeks het midden van de 19e eeuw in West Europa geldende verdeling van een kanonloop volgens vastgestelde onderlinge verhoudingen. Van voren naar achteren bezien waren dit: de kop, het langeveld, het tappenstuk, het bodemstuk en de kulas met druif (5). Deze verschillende delen waren door in reliëf meegegoten banden, de 'sieraadsbanden', van elkaar scheiden.

De decoratie van de kanonnen is uitgevoerd in laagrelief en hier en daar aangevuld met gegraveerde ornamenten.

De kop is in de vorm van een met akanthusbladeren versierd en in reliëf uitgevoerd korinthisch kapiteel (afb. 1), een decoratie welke voornamelijk bij sierkanonnen uit de 16e eeuw werd toegepast en hier nogal archaïserend aandoet. Op het langeveld bevinden zich tussen krijgstrofeeën en geniën de afbeeldingen van Mercurius, Mars en Neptunus.

Vervolgens zijn op het langeveld afgebeeld twee heraldische wapenschilden, het linker met zeven sterren en het rechter met een dubbelkoppige adelaar (afb. 2). Dit zijn de wapens van de beide afgevaardigden belast met de krijgsuitrusting, nl. van Johan Eleman-lid van de vroedschap van Leiden - en van de oud-burgemeester van Amsterdam, Gerard Hasselaar.

Onder deze wapens bevinden zich hun namen en het opschrift 'Rei Armamentariae Praefecti'. Aan het einde van het langeveld, vlak voor het tappenstuk, is een zeeslag afgebeeld, waarvan de voorste schepen herkenbaar zijn als van Nederlandse-, Franse en Turkse nationaliteit (afb. 3).

Het tappenstuk zelf met de twee handvatten in de vorm van gestyleerde dolfijnen heeft een versiering van krijgsgevangenen tussen wapentrofeeën (afb. 4). Op het bodemstuk prijkt in een krachtig uitgevoerd reliëf het 'generaliteitswapen' van de Verenigde Zeven Provinciën, bestaande uit een klimmende (= op de achterpoten staande) leeuw op een bekroond wapenschild en omgeven door een tekstband met het opschrift 'VIGILATE DEO CONFIDENTE' (waakt, op God vertrouwend) (afb. 5). Aan de linker zijde wordt dit wapen geflankeerd door de Nederlandse Maagd met vrijheidshoed op een speer als symbool van de vrijheid en aan de rechter zijde door Hercules als symbool van kracht. Het generaliteitswapen is ook in reliëf aangebracht op de vlakke uiteinden der tappen. Tussen de twee achterste sieraadsbanden van het bodemstuk staat 'ALBERT BENNING ME FECIT LVBECAE ANNO 1691' (Albert Benningh heeft mij gemaakt te Lubeck in het jaar 1691).

De kulas tenslotte is versierd met het generaliteitswapen tussen geniën en de Nederlandse Maagd tussen krijgstrofeeën met krijgsgevangenen, terwijl de druif de vorm heeft van een gesloten ridderhelm (afb. 1 en 6).

Door een gelukkig toeval is een belangrijk deel van de interessante correspondentie bewaard gebleven, welke de beide eerste directeuren van het Legermuseum F. A. Hofer en M. C. van Houten, van 1913 tot en met 1947 hebben gevoerd met verschillende autoriteiten en instanties om te trachten althans één van deze kanonnen weer in Nederlands bezit te krijgen. Dat zij

hierin niet geslaagd zijn is zeker niet aan hen te wijten, maar veeleer aan het feit dat hun verzoeken en voorstellen in ons land niet op de juiste wijze gesteund zijn en in het buitenland niet serieus werden genomen.

Uit deze correspondentie zullen markante passages en weinig bekende gegevens worden vermeld, welke deels ook belangrijke informatie verschaffen over de geschiedenis van een aantal tot de oorspronkelijke kern van de verzameling behorende bronzen kanonnen. Een aanzienlijk aantal van deze kanonnen bevond zich tot voor kort op de grote binnenplaats van het museum te Leiden.

Terwijl de inrichting van zijn op 5 augustus 1913 feestelijk door prins Hendrik geopende Artillerie Museum in kasteel de Doorwerth vrijwel voltooid was, schreef Hoefler op 5 april daaraan voorafgaand een brief aan de Duitse keizer. 'In der Berliner Ruhmeshalle steht ein Geschütz, das faktisch auf De Doorwerth gehört. Da steht es jetzt als eine eroberte Kanone. Nun deucht es mir, Deutschland ist an Ruhm und Ehre zu reich, um sich zu schmücken mit solchen Siegeszeichen. Wir werden in 1913 dankbar die Thaten von 1813 gedenken. Konnte Eure kaiserliche Majestat darnicht geruhen, uns unsere Kanone wiederzugeben?' Hij kreeg een nietszeggend briefje terug van het Kriegsministerium dat zijn verzoek in behandeling was en daar bleef het bij.

In een brief van 23 december 1919 aan Hoefler over het kanon te Wenen schreef de minister van Buitenlandse Zaken dat de Oostenrijkse regering wellicht bereid zou zijn om dat kanon te verkopen. Twee dagen later antwoordde Hoefler: 'Persoonlijk ken ik de beide vuurmonden, één te Wenen en één te Berlijn. Op beide plaatsen heb ik persoonlijk smartelijk voor mijn soldatenhart ervaren hoe men in het buitenland onze (onderstreept) minachting beoordeelt voor alles wat ons leger en onze vloot betreft'. Hij vraagt vervolgens aan de minister welk bedrag men in Wenen voor het kanon vraagt. 'Ik zal dan alle moeite doen dit bijeen te brengen, hopen hierdoor aan anderen de pijn te besparen, die mij werd aangedaan en tevens bij te dragen tot het uitwissen van een vlek, die op ons rust'. Hoefler wachtte vergeefs op antwoord. Tot aan de tweede wereldoorlog werd verder over deze beide kanonnen gecorrespondeerd in 1920, 1935 (2x), 1936 en 1937 (2x).

Direkt na de bevrijding schreef de directeur Van Houten op 17 mei 1945 aan de minister van oorlog: 'Beleefd moge ik U in overweging geven, zo spoedig zulks mogelijk is, maatregelen te nemen, opdat deze beide kanonnen, die als zuiver Nederlands bezit moeten worden aangemerkt, thans niet weder naar een ander land verhuizen, doch dat ditmaal deze stoffelijke herinneringen aan ons glorieus verleden naar Nederland worden teruggebracht, teneinde ze te doen opstellen in het Nederlands Legermuseum'.

Dat men ook wel een andere bestemming voor de kanonnen op het oog had, blijkt uit een passage in 'Slaet op den Trommele' van 1 juni 1945: 'Wij dachten, dat thans het ogenblik gekomen is beide stukken weer naar Delft terug te brengen en ze daar te bewaren, misschien bij de ingang van de grafkelder der Oranjes ter herinnering aan de ballingschap der koninklijke familie in 1940-1945'.

Van Houten probeerde vervolgens de kanonnen terug te krijgen via de Commissaris Generaal voor de Nederlandse economische belangen in Duitsland, maar deze antwoordde hem op 6 augustus 1945 dat de kwestie niet door genoemde commissie behandeld kon worden. 'Onze taak is het de uit Nederland gedurende de bezetting weggevoerde kunstschaten, bibliotheken en archieven terug te brengen naar Nederland. Wij moeten ons uitsluitend hiertoe beperken'.

De mogelijkheid om de kanonnen als herstelbetaling te gebruiken voor de oorlogsschade aan kasteel De Doorwerth en de zich daarin nog bevindende collectie werd door Van Houten eveneens overwogen, zoals blijkt uit zijn brief van 4 september 1945 aan vice-admiraal L. A. C. M. Doorman: 'Uit het ingestelde onderzoek is gebleken, dat op 22 september 1944 het kasteel met de zich daarin bevindende verzamelingen nog geheel in takt was, doch dat op die datum de om het kasteel lopende ringdijk en het gehele kasteel in staat van verdediging zijn gebracht. Hierdoor werd dus vanaf dat ogenblik het kasteel De Doorwerth door de Duitsers in de oorlogshandelingen ingeschakeld. Dit is dan ook de oorzaak van de daarop volgende verwoesting door brand, artillerie-vuur en bominslagen. Bovendien is daarna (vermoedelijk in januari 1945) het kasteel door de Organisation Todt ontruimd en zijn o.a. 55 bronzen kanonnen weggevoerd. De door het Legermuseum geleden schade is waarschijnlijk op f 1.000.000 te schatten. De zogenaamde Benningh-kanonnen zouden in deze een kleine schadevergoeding kunnen vormen'.

In dezelfde maand bleek dat de vermiste 55 bronzen kanonnen zich te Groningen bevonden en dat daarvan 33 in hun geheel en 22 (de grootste en fraaiste) in stukken waren (6).

Op 18 maart 1946 nam Van Houten contact op met de Chef Militaire Missie te Wenen om te proberen dat kanon als herstelbetaling voor de geleden schade te verkrijgen, maar u raadt het al: geen resultaat.

De redacteur buitenland van het destijds te Haarlem verschijnende blad 'De Patriot' schreef in het nummer 34 van 29 januari 1947: 'Nederland hale zijn kanonnen terug. In het Berlijnse Zeughaus staan Nederlandse kanonnen. Er waren er meer, zo ontdekte ik, maar het mooiste met het wapen der Staten Generaal is door de Russen naar Moskou overgebracht. Ook de Fransen hebben reeds hun keuze gedaan. Laten wij hopen, dat Nederland niet te laat komt, de resten van zijn historisch bezit terug te halen'. In het Zeughaus stonden namelijk ook twee bronzen kanonnen, welke door Everhardus Splinter te Enkhuizen werden gegoten.

Een niet bijster positieve opstelling t.a.v. het terughalen der Nederlandse kanonnen uit Berlijn blijkt uit de brief, welke kolonel De Bruyn op 26 februari 1947 als lid van de Nederlandse Militaire Missie bij de Geallieerde Bestuursraad in Duitsland aan Hofer schreef. Hij zegt daarin dat hij op pad is gegaan om te trachten de Nederlandse kanonnen uit het Zeughaus terug te krijgen. 'Dat is helaas echter niet zo eenvoudig, want het Zeughaus ligt in de Russische sector van Berlijn. Wij zijn nog steeds aan het onderhandelen, maar die mensen zijn ontzettend moeilijk. Het mooiste kanon, dat reeds naar Rusland is overgebracht, zullen wij, naar ik vrees, wel definitief moeten afschrijven'.

Een in dit opzicht wel vernietigende slag werd aan Van Houten toegebracht door de brief van 30 april 1947 van de minister van Buitenlandse Zaken aan de Chef Generale staf documentatiedienst: 'Naar ik thans van de tijdelijk zaakgelastigde te Wenen verneem zou deze destijds te kennen hebben gegeven dat het wel niet de bedoeling zou zijn dat de Nederlandse recuperatieactiviteit zich zoude uitstrekken tot de jaren 1800-1814 en dat, waar sedert 1814 geen protest is geuit. Het wel wat dwaas zou zijn thans eisen te stellen. Graaf d'Ansembourg zou in ieder geval hebben geadviseerd geen stappen te doen zonder regeringsopdracht, louter op verzoek van een museum. Desondanks is het verzoek door het hoofd van bovengenoemde missie naar voren gebracht, doch door de Amerikanen en Britten geweigerd. De tijdelijk zaakgelastigde acht het thans verkieselijk deze zaak niet naar voren te brengen, doch te wachten totdat de Oostenrijkse regering een bijzonder teken van goodwill zou willen geven en haar dan opmerkelijk te maken op het bestaan van de wens van het Nederlands Legermuseum'. Alsof dat al niet in 1919 was gebeurd.

De vlek die op ons rust, zoals Hoefler in 1919 zo terecht stelde, is dus nimmer uitgewist en zijn soldatenhart zou nog steeds bloeden om de onverschilligheid, het onbegrip en zelfs de tegenwerking t.a.v. het terugkrijgen van zulke historisch belangrijke stukken als de Benningh-kanonnen.

Noten:

- 1) Volgens de opgave van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie te Den Haag, werd deze tekening door Adriaan van de Velde op 2 augustus 1816 geveild te Leiden en is de verblijfplaats daarvan thans niet bekend.
- 2) F. L. Diekerhoff: 'De oorlogsvloot in de zeventiende eeuw'; Fibula-Van Dishoeck Bussum 1967 p.106-107
- 3) W. Boeheim: 'Meister der Waffenschmiedekunst vom XIV. bis ins XVIII. Jahrhundert'; Berlin 1897 S.13-14.
Thieme-Becker: 'Kunstler Lexikon',
- 4) Gesneden houten modellen werden ook gebruikt voor het vervaardigen der gietvormen voor gietijzeren haardplaten. Deze modellen werden gemaakt door 'beeldsnijders'.
- 5) De lengte van een kanon, gerekend vanaf de voorzijde van de kop tot aan het breedste gedeelte van de kules, was verdeeld in 21 gelijke delen, waarvan de kop met het langeveld II, het tappenstuk 4 en het bodemstuk 6 delen vormden.
- 6) Uit het brons, afkomstig van de 22 vernielde kanonnen, werden o.a. de borstbeelden van generaal Hoefler en van generaal Snijders gegoten, welke respectievelijk in de hal en op de kleine binnenplaats van het Legermuseum te Leiden stonden.

VERANTWOORDING:

Hierbij wil ik mijn dank betuigen voor de medewerking, welke ik van de volgende personen heb mogen ondervinden:

- Drs. Dorine van Sasse van Ysselt van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie te Den Haag.
- Dr. Joh., Chr. Allmayer-Beck van het Heeresgeschichtliches Museum te Wenen.
- De Heren J. Jonker van de Leger Film- en Fotodienst te Den Haag en W. P. M. van der Mark voor het maken van de foto's.